

Een Mens in de zandwinning

HENK WIJKHUISEN

Wie dagelijks tussen Haarlem en Leiden spoort, ziet aan weerskanten een ecologische woestijn. Bekend is dat woestijnen slechts korte tijd in bloei staan. Dat is ook hier het geval. Alleen in april en mei verkleurt het grauwe landschap. Het zijn de kleuren van felrode tulpen en diepblauwe hyacinten.

Af en toe zie je restanten van wat ooit werd afgegraven voor de zandwinning, de oude duinen. Aan de westelijke horizon de glooiingen van het Beloofde Land dat ooit reikte tot op de plek waar nu de trein langs de bollen raast. Het is nog niet eens zo heel lang geleden, want mijn moeder liep als kind in Noordwijkerhout zo de duinen in. Dat is nu ruim zestig jaar geleden. Nu zie je alleen nog maar bollen rond haar oude huis.

Afgraven van de oude duinen

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw wordt zandwinning een lucratieve activiteit. Grote delen van de binnenduinen worden afgegraven en afgevoerd om de zandhonger van de groeiende steden te stillen. Ook wegen en spoordijken werden met duinzand opgehoogd. Verder vond het duinzand zijn weg naar de scheepvaart als scheepsballast, als strooizand voor koestallen en voor ophoging van tuinbouwgronden. Ook voor de fabricage van stenen werd duinzand gebruikt door de kalkzandsteenfabriek bij Hillegom. En net als bij de duinbebossing werd afzanden in de crisisjaren als werkverschaffing uitgevoerd. Na de afgraving van de duinen bleek de grond prima geschikt voor de teelt van bloembollen. Vooral in de streek tussen Wassenaar en Haarlem ontstond op deze wijze een landschap van rechte kavels voor de bloembollenteelt. In de periode tussen de twee wereldoorlogen in waren bijna alle oude duinen vergraven. Overal ontstonden vaarten in de richting van de duinen om de platte schuiten toegang te verschaffen die het zand moesten transporteren.

Voorjaar 1928 tussen de hyacinten van de ja. Zijp aan de Eerste Poellaan in Lisse. Geheel links zit Jan Mens (foto: Archief Jan Mens).

Jan Mens, "van hard werken is nog nooit iemand dood gegaan" (foto: Henk Wijkhuisen).

Afzanden in natuurgebieden

Grote zanderijen langs de duinzoom waren na de Tweede Wereldoorlog vrijwel overal verdwenen. De paradox was dat vervolgens de zandwinning vooral in de bestaande natuurgebieden plaats zou gaan vinden. Het ging hier om het graven van speelvijvers in bijvoorbeeld De Kennemerduinen of infiltratiegebieden zoals in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Men ging geleidelijk ontdekken dat natuur niet alleen maar een nutsfunctie heeft, maar ook een intrinsieke waarde. Toch duurde het nog tot begin van de jaren zeventig toen het laatste duinmeer werd gegraven ten behoeve van de zandwinning. Het betrof het Vissermeer of Duinmeer in het huidige natuurmonument Midden-Heerenduin bij IJmuiden.

Herinneringen van Jan Mens

Generaties Hollanders hebben een grijpstuiver verdient aan de afgraving van de duinzoom. Eén daarvan is Jan Mens, een kweike, beminlijke tachtiger uit Den Helder. Elk jaar overwintert hij in het zonnige zuiden. Een groot deel van het jaar staat hij met vrouw en caravan op camping de Lakens in Bloemendaal aan Zee. Jan Mens is 81 en werd geboren in Lisserbroek als oudste van een gezin met 16 kinderen. Als jongen verdiende hij zijn brood vooral in de bollen. In de jaren 1925-1930 hielp hij zijn vader met het verschepen van zand uit de zanderijen. Deze lagen in Bentveld, Vogelenzang en Noordwijkerhout, in de buurt van de Ruigenhoek. Zijn vader huurde dan een zandvlet voor tien gulden per week bij vlettenverhuurder Polman. Er kon 10 kuub op zo'n vlet verscheept worden. Jans vader verscheepte ook koolas en stenen, maar zand voor de stedenbouw

De afzanding van de Ruigenhoek bij Noordwijkerhout (foto: gemeentearchief Lisse).

heeft hij nooit vervoerd. Het ging altijd naar de bollenboeren die hun land met het duinzand opgehoogd wilden hebben.

Jan: "Het gehele jaar brachten we zand naar hyacintentelers, die er tien gulden per vracht voor betaalden. We voerden één vlet zand per dag. Het zand werd dan op het polderland gestort. Er werden planken uitgelegd in de richting waar het zand naartoe moest. Soms ging het over de bedden heen of je moest met een volle kruiwagen tegen een berg zand op. Als de boel leeg was, dan gingen we weer terug naar het duin. Bij de zanderij waren kiepkarren die op een rails liepen in de richting van de vaart waar de vletten lagen. Je moest erg uitkijken dat je met zo'n kar niet op jouw voorganger reed, want dan had je een probleem. Dat overkwam mijn vader een keer, waardoor hij dagen thuis zat met een dikke enkel. Ik moest toen als vijftienjarige het werk overnemen. Gelukkig hielp men elkaar. Ook patiënten uit Sancta Maria hielpen onder begeleiding van broeders mee om het zand in de vletten laden.

Degene die het eerst bij de zanderij was, werd geholpen door de anderen, totdat de laatste vol was, dan kon de eerste gaan varen en dat was altijd vader Mens. 's Avonds zorgde hij er altijd voor dat zijn vlet al op de zanderij lag, zodat we 's ochtends meteen konden gaan laden. 's Ochtends vijf uur weg en 's avonds zeven uur weer thuis. Het was zwaar werk. Van Noordwijkerhout tot aan Lisse

trok vader Jan de vlet met een borstlijn of duwde de vlet met een weegboom. Hoewel er motorvletten bestonden ging het bij ons dus met de spierkracht. Als de wind gunstig was, maakte mijn vader een mast met een zeil. De mast werd gemaakt van een boom uit het bos en al zeilend voerden we de Leidsevaart af. Soms hielden we een wedstrijd en dan knapte er weer een mast. Dan leende je een bijl en kapte gewoon een nieuwe boom voor de mast. Dat kon toen allemaal nog."

Geen vetpot

De jaren waarover Jan Mens vertelt heten niet voor niets de crisisjaren. Al had zijn vader het geluk dat hij de kost kon verdienen als schipper, een vetpot was het niet.

Jan: "Het was een leuke, maar moeilijke en zware tijd voor mijn ouders. Er was thuis veel armoede. Ik fokte konijnen en duiven, maar die verdwenen noodgedwongen allemaal in de pot. Om de maag vol te krijgen was vader Jan ook stroper. Hij legde strikken in de bossen rond Lisse, achter het station. Hij strikte konijnen en fazanten en viste illegaal op snoek. Bij de steenfabriek gingen we wormen zoeken, die we tot 'poeren' regen. Je rijgt dan alle wormen aan een draad aan elkaar, die je vervolgens op een stil plekje uit een boot heen en weer haalt. En zo vingen we achter elkaar een teil vis".

Wroeging?

Jan Mens staat al decennia op het kampeerterrein de Lakens in Bloemendaal. Hij geniet van de duinen om hem heen. Heeft hij geen spijt dat hij meehielp de duinen af te graven?

Jan: "Ach, ik genoot van de duinen. De duinen waren nog echt vrijgevochten. Ik hielp mijn vader en dacht nooit over vernieling van de duinen. Neen, spijt heb ik niet. Ik was blij dat vader werk had en ik later in de bollen een baantje kreeg. Er is natuurlijk veel natuurgebied verloren gegaan om de bollenbranche de nodige expansie te geven. Het bracht in die tijd ook de noodzakelijke werkgelegenheid. Wat ik jammer vind is dat de bollen steeds verder noordelijk oprukken. Veel boerenbedrijven gaan ertoe over om hun land om te zetten tot bollenland en dat komt de schoonheid van de natuur niet altijd ten goede. Het vee en de weilanden verdwijnen om alleen in het voorjaar een kleurenpalet te zijn. En dat vind ik zonde".

Met kiepkarren op een rails werd het duinzand naar de vletten gereden (foto: Gemeentearchief Lisse).